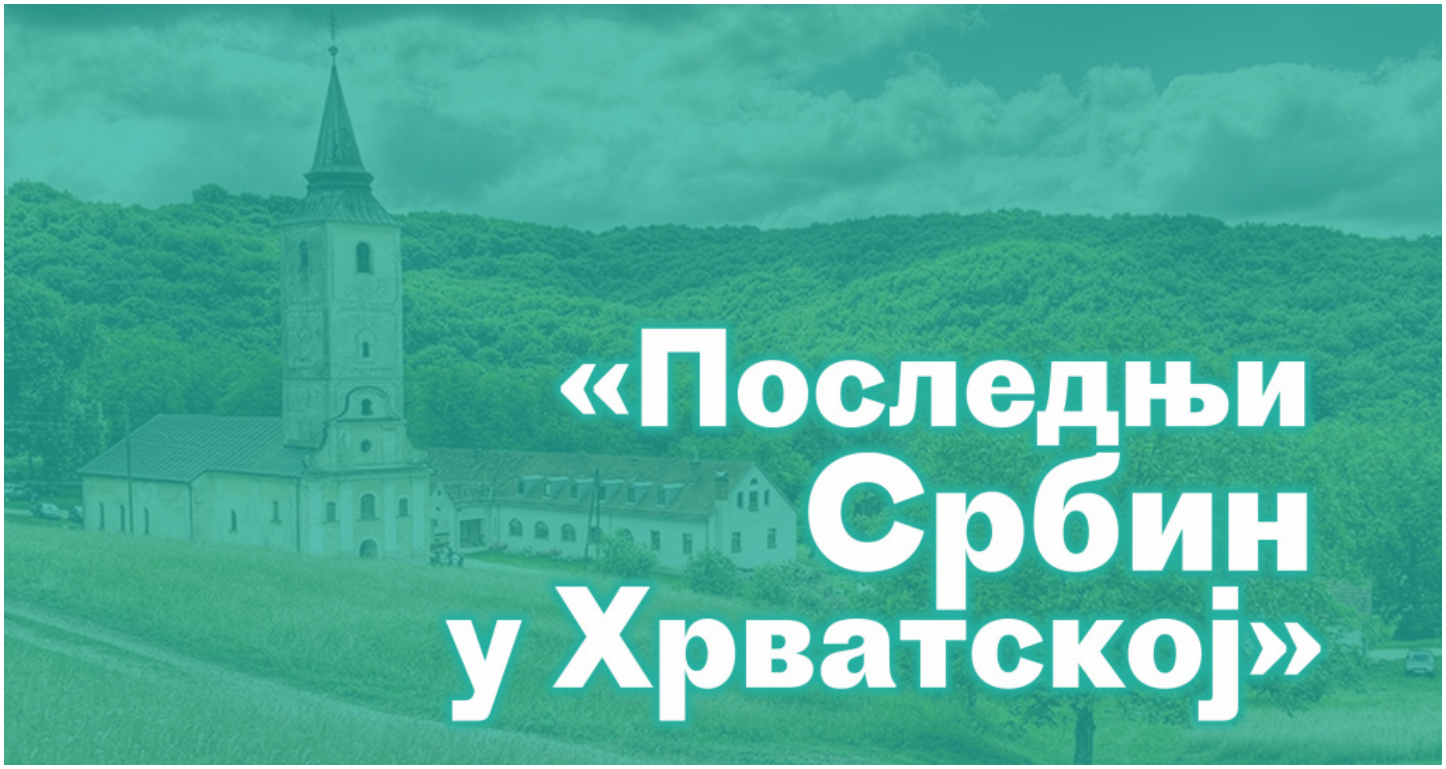
„Последњи Србин у Хрватској“

Владимир Путјатин, доктор историјских наука, доцент, заменик управника Катедре за историју Јужних и Западних Словена на Историјском факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов“.

Комедија „Последњи Србин у Хрватској“ приказана је у Загребу и Београду 2019. године. Према сижеу, у свету почиње рат, вода постаје скупља од нафте, сама Хрватска је већ преживела банкрот, а уз све то избија епидемија. Лек имају само Срби, а Хрвати се сређу са егзистенцијалним проблемом: да ли да се претворе у зомбије или да се обрате Србима за помоћ. Упркос потпуној аполитичности филма, једноставни заплет покреће питање српско-хрватских односа, који су изузетно важни за судбину читавог Балкана.

Срби су живели на територији савремене Хрватске од раног средњег века. Прво помињање Срба у Срему, Славонији и Далмацији датира из VII века н.е. Међутим, Срби су тада били већинско становништво само у области јужне Далмације, где су основали неколико својих кнежевина – Паганију, Травунију и Захумље. Успостављајући свето православље и уређујући црквено устројство, српски просветитељ Сава оснива нову Хумску епархију 1219. године. Седиште епархије било је у манастиру Пресвете Богородице у граду Стону, који су почетком XIII века напустили католички епископи. Српски манастири Крупа, Крка и Драговић, основани у првој половини XIV века, постали су истинско упориште Православља на територији Далмације.

За разлику од Срба, Хрвати су релативно брзо изгубили своју независност и 1202. године улазе у састав Мађарске. Према статутима папског легата за Пољску и Мађарску из 1279. године, православни свештеници нису могли да купују или подижу храмове без сагласности католичког епископа, а католицима је било забрањено да присуствују службама у православним црквама. Но, ситуација се мало изменила када наступа претња у виду ислама, која је натерала хришћане да се уједине против заједничке опасности.

Након успешног заузимања Цариграда 1453. године османски султан Мехмед II обратио се дипломатама следећим речима: „Пренесите својим владарима да сам јуче направио славље у престоници Ромеја. Ускоро ћу доћи у Београд да доручкујем, у Будимпешту да ручам, а у Беч да вечерам! Вашим владарима могу показати једини пут спасења: постаните муслимани, платите ми данак и само тако избегните пропаст која вам се спрема!“.

Ипак, под београдским зидинама га је сачекао горки пораз. Мађарски краљ Матијаш Хуњади (Корвин), како би привукао Србе у војску, дозволио им је да слободно исповедају Православље. Од Јадранске обале до Јајца 1462. године он оснива прву територијалну јединицу будуће Војне границе – Сењску капетанију. Управо тада се појављује посебан назив „Крајина“ да означи погранична подручја уз мађарско-турску границу која су се простирала дуж реке Уне.

Портрет султана Мехмеда II. Паоло Веронезе, 1579. год.

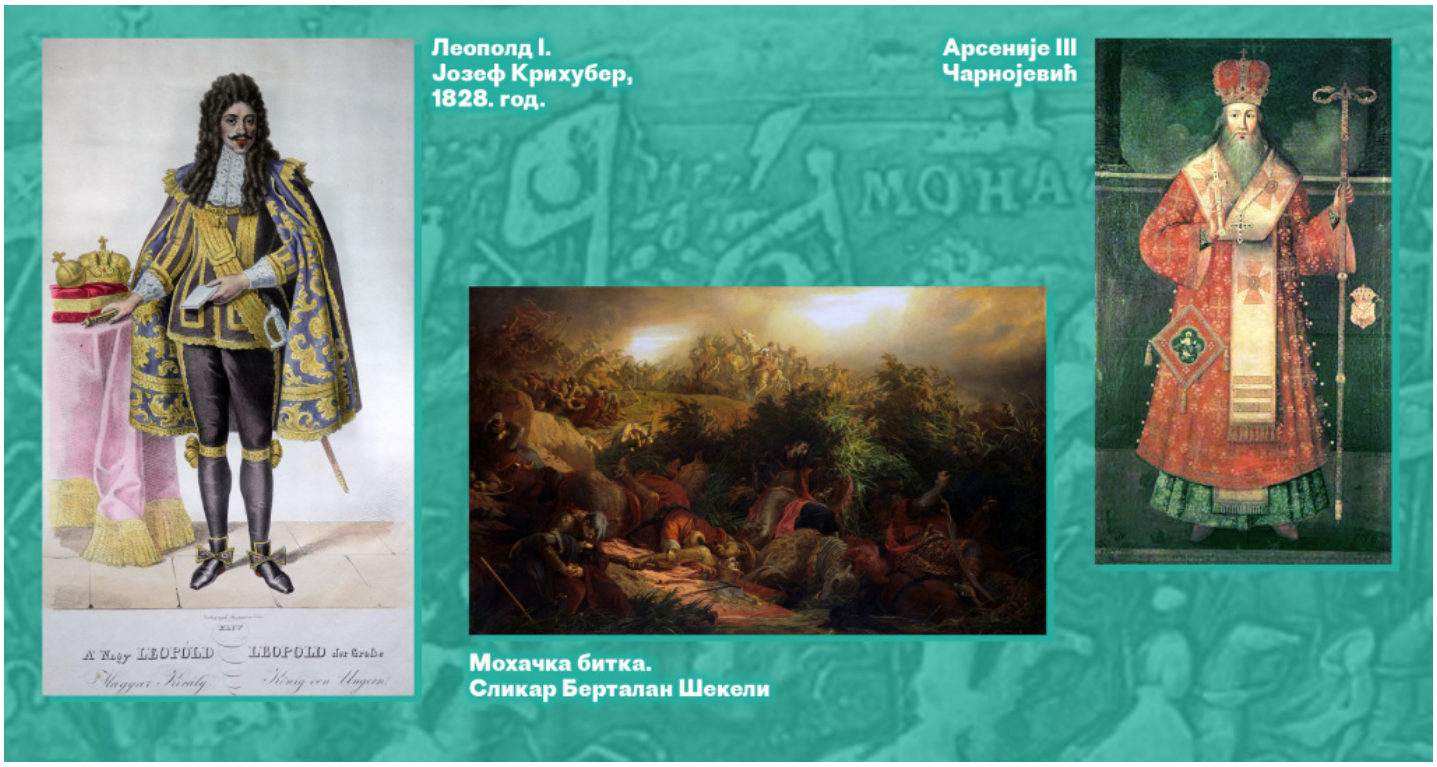

Матијаш Хуњади (Корвин). Ксилографија из издања «Хронике Мађара», XVI век

Мађарска је сломљена 1526. године у Мохачкој бици против Турака, а већи део територије се нашао у саставу Османског царства. Ђеновљанин Мернавино 1573. године пише да хришћани нису имали право да учествују у државној управи, носе оружје, да нису могли слободно да се веселе и плешу, да су морали покорно да подносе свакакве увреде од стране Турака, а да су за „показивање непоштовања муслиманске религије насилно преобраћани у ислам или кажњавани“. Други део земље Западне Мађарске и Хрватске нашао се под Хабзбуршком влашћу. Управо на територији где су живели Срби и Хрвати 1578. године створена је Војна граница (или Војна крајина) ради борбе против османлија.

Током 1683–1699. године на Балкану опет избија суров рат и крвопролиће који Света Лига води против Турске. Цар Леополд I 1687. године Цариградском Патријарху шаље грамату са позивом на заједничку борбу хришћана против муслиманског полумесеца. Позиву се одазвало много Срба, од којих је део њих добровољно ступио у аустријску војску, док су други учествовали у устанцима против Турака. Сеоба српског становништва на територију Аустријског царства одиграла се 1690. године. Ево како то описује јеромонах Кирил (Хоповец): „Цела Српска земља је побегла у Будим – српски патријарх и сви архијереји, монаси и мирјани, читав хришћански народ. Испред толико много људи ишао је патријарх Арсеније Чарнојевић, као Мојсије испред Израиља кроз Црвено море“.

У знак захвалности Леополд I пружа Србима низ важних привилегија, међу којима је и гаранција слободе православне вероисповести. Штавише, Карловачки митрополити нису били само духовни, него и светски представници српског народа у царству.

Према *Карловачком договору* потписаном 26. јануара 1699. године којим је рат завршен, Порта је изгубила своју територију у Славонији, Срему, Бачкој и делимично Далмацији. Оснива се Придворна комисија ради управе над припојеним земљама, која је напослетку почела да преузима власт у своје руке. Дакле, одмах после смрти Арсенија III Чарнојевића 1706. године Беч је запретио Србима да бирају новог патријарха, а за предводника православне цркве у Аустрији почиње да се именује митрополит и архиепископ. Поред тога, Срби крећу да трпе и различите верске притиске, активно се спроводила политика унијаћења. У аустријском затвору 1744. године мучен је преподобни Висарион Сарај, православни мисионар, који се борио против ширења унијаћења на територији Баната и Трансилваније, а који се чак ни током мучења није одрекао истинске вере.

Нарочито су јаки били притисци на територији савремене Хрватске, где су затварали православне манастире и цркве, а у српске парохије постављали унијатске свештенике. Као резултат свега, тамо ниче низ устанака ради заштите Православља. Руски дипломата М. П. Бестужев-Рјумин, описујући прогоне православних у аустријским земљама 1750. године, бележи да онима који су одбили унију прете не само запленом целокупне имовине него да ће их са женама и децом све заједно погубити. Најупечатљиви пример представља манастир Марча из којег су оружаном силом изгнали братство, претили православним свештеницима, али су се локални Срби

борили за православну обитељ. На крају је власт ипак затворила манастир, а зграде су порушене за грађевински материјал.

Средином XVIII века знатан број Срба сели се у Русију, у тзв. Нову Србију (Јекатеринославску губернију) због верских прогона и других уцена. У таквим околностима Беч је био принуђен на неке уступке. Тако је 1781. године Јосиф II донео *Патент о верској толеранцији* којим се изједначавају све религије на територији царства, али се не уклања низ ограничења из времена Марије Терезије у погледу духовне делатности. Крајем XVIII века у хрватским земљама појављује се прва српска школа. У то време је изграђена и већина православних цркава и богословских школа на територији Хрватске. Почео је да излази часопис „Добри пастир“.

У Сремским Карловцима 1848. године одржана је Мајска скупштина на којој је проглашено стварање „Српске Војводине“ (Срем, Барања, Бачка и Банат), али која није дуго потрајала. Године 1867. царство је било преобразовано у Аустроугарску. Упоредо са тим, 1868. године Хрватска добија аутономију у саставу краљевства Угарске, добивши део Војне границе. Истовремено, Хрвати су признали право Србима да користе ћирилицу и сачували су црквену аутономију. У то време Мађари су чинили различите невоље православцима, те је тако у градићу Нова Градишка управитељ локалне школе забрањивао православном вероучитељу да потписује сведочанства на ћирилици, а у Госпићу су захтевали да се веронаука предаје ђацима на мађарском језику.

Након Источне кризе и ослобађања православних народа Балкана од османског ига, захваљујући снази руског оружја, отпала је потреба за одржавањем Војне границе, па је 15. јула 1881. године она била дефинитивно укинута.

Према попису становништва из 1910. године, на територији Хрватске било је око 650 хиљада православних Срба, а на територији Далмације живело је око 105 хиљада. Након атентата Србина Гаврила Принципа на престолонаследника Франца Фердинанда 1914. године у Сарајеву по читавом царству покренут је талас демонстрација и антисрпских прогона праћених скрнављењем цркава и гробља. Током Првог светског рата Аустроугарска је наставила да води репресивну политику против Срба – оснивани су концентрациони логори. Након пораза Беча и победе српске војске, 1. децембра 1918. године проглашено је стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У Сремским Карловцима, духовном центру православних Срба у време Аустроугарске, 2. септембра 1920. године свечано је проглашено уједињење Српске Православне Цркве и обнова Патријаршије.

Проглашење Српске Војводине 1848. године.
Павле Симић, 1848-1849. год.

Убиство надвојводе Франца Фердинанда и његове жене.
Илустрација Ахила Белтрама, 1914. год.

Односи између Срба и Хрвата су остали крајње напети и током Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а затим у Југославији (од 1929. године), јер је нова држава била унитарна, што није одговарало хрватском становништву. Такође, активну улогу у међунационалном непријатељству играо је Ватикан, који је спроводио тзв. „Католичку акцију“, чији је циљ био увлачење омладине у различите верске организације („Орлови“, „Крстоноше“), као и наставак политике

покатоличавања Срба и Босанаца.

Током Другог светског рата Југославија је спадала у бројне државе на које је извршена војна агресија од стране сила Осовине. Масовни протести српског становништва који су избили 27. марта 1941. године због савеза са Хитлером који је потписала српска влада послужили су као повод за агресију. Ево како је епископ Атанасије (Јефтић) окарактерисао те догађаје: „Косовско опредељење огледало се и у селидбама при турској власти, у одбрани Православља под Турцима, у одбрани Православља под турском и аустријском влашћу, у Карађорђевом, наизглед, безнадежном подвигу васкрсавања Србије, у Албанској голготи Срба, па чак, у извесном смислу, 27. марта када су Срби изабрали: боље гроб, него роб“.

Стварање Независне Државе Хрватске (НДХ) проглашено је 1941. године у Загребу. Власт је *de facto* била у рукама усташа и њиховог вође А. Павелића. Већ 10. априла 1941. усташе хапсе загребачког епископа Доситеја (Васића), који је након тога доживео тешко мучење. У ноћи између 5. и 6. маја бањалучки епископ Платон (Јовановић) је зверски убијен. Ови масакри су били весници потпуног терора према православним Србима на територији Хрватске. Јеврејима, циганима и Србима била су ускраћена права. На одећи су морали носити одговарајући вез (за Србе – „Р“, тј. православни). Све православне школе и вртићи су затворени 3. јуна. Активно се спроводила политика покатоличавања. За оне који су били неподобни новом режиму отварани су депортациони и концентрациони логори, који су служили као машинерије масовних убистава. Најозлоглашенији је био Јасеновац. Уништавали су и скрнавили цркве, рушили манастире. Усташке власти су 1942. године основале неканонску Хрватску православну цркву са циљем да унесу раскол међу православне. Но, терор је само подстицао становништво на борбу против усташа и окупатора, која се различитим интензитетом водила од 1941. до 1945. године, када је 15. маја била ослобођена цела територија земље. Према републиканском уставу из 1947. године, Хрватска је проглашена за државу „хрватског и српског народа“. Нове власти су покушавале да спроводе политику „прећуткивања“. Према подацима пописа из 1948. године, у републици је било 543,795 хиљада српског становништва. У Хрватској се постепено одвијала обнова црквеног живота, али је нова комунистичка власт на све начине то спречавала, због чега је Српској Православној Цркви нанет велики губитак и после рата.

После смрти Ј. Б. Тита 1980. године национално расположење преплављује Југославију. Земља је бесповратно тонула у пропаст. После првих вишепартијских парламентарних избора одржаних у Хрватској у априлу 1990. године, нове власти су почеле да спроводе политику напуштања СФРЈ. Независност Хрватске проглашена је 25. јуна 1991. године. Као одговор на одлуку Загреба локални Срби су 19. децембра 1991. године прогласили стварање Републике Српске Крајине и изјавили да желе да остану у саставу Југославије. Српско становништво бројало је 580 хиљада људи (12,2% од укупног броја становника), а живело на 32% територије Хрватске. Ускоро је у земљи букнуо крвави међуетнички конфликт који је, као и током Другог светског рата, попримио верски карактер. Неколико стотина православних храмова било је уништено или изузетно оштећено. Већ у децембру 1991. године Хрвати су срушили саборни храм Светог Николаја у Карловцу, а 1993. године га практично уништили (обновљен је 2007. године). Зграда Митрополије загребачко-љубљанске у којој су се налазили библиотека и музеј била је уништена 11. априла 1992. године. Истовремено је прогоњено српско свештенство.

Током хрватских војних операција „Муња“ (мај 1995. године) и „Олуја“ (август 1995. године) Република Српска Крајина је престала да постоји. Стотине Срба је убијено, десетине хиљада је бежало из Хрватске. Према међународним подацима, Хрватску је напустило 380 хиљада Срба (од 1991. до 2011. године). Протеривање Срба праћено је рушењем цркава, скрнављењем гробова и протеривањем свештенства. После операције „Олуја“ на територији Далматинске епархије није остао ни један свештеник.

Положај српског становништва у Хрватској је постепено почео да се побољшава тек почетком XXI века. Велику улогу у том процесу игра Српска Православна Црква. Влада Хрватске и СПЦ 2002. године потписују споразум према коме су православни свештеници добили право да предају религиозне дисциплине у школи. Постепено се враћа свештенство, обнављају се порушене цркве. Према последњим подацима са пописа, на територији Хрватске је остало 186,633 Срба. Када је Хрватска ступила у Европску Унију 1. јула 2013. године, добила је низ обавеза које се односе на заштиту права националних мањина. Упркос свему, и даље се настављају напади на свештенике и објекте Српске Православне Цркве.

Архијерејски Сабор Српске Православне Цркве 2014. године изабрао је викарног епископа Епархије бачке Порфирија за митрополита загребачко-љубљанског. Патријарх српски Иринеј обавио је устоличење митрополита у присуству многих архијереја СПЦ-а 13. јуна 2014. године у сабору Преображења Господњег у Загребу. Митрополит Порфирије се прославио на тој функцији захваљујући својој друштвеној и мировној делатности усмереној на јачање Православља у области. За време његовог столовања завршена је обнова манастира Лепавина, најстаријег духовног центра православних Срба у Хрватској.

Дана 18. фебруара 2021. године Архијерејски Сабор Српске Православне Цркве изабрао је митрополита Порфирија за Патријарха српског.

Перевела Мила Матић

Извор: https://mospat.ru/sr/authors-analytics/87717/